

Bazterreraturiko kolore-hitzen artean, osasuntsuak (ajerekin bada ere)

Txema Preciado Saez de Ocariz

Musika, Plastika eta Gorputz Adierazpenaren Didaktika Saila
Euskal Herriko Unibertsitatea
Donostiako Irakasleen Unibertsitate Eskola

GAKO-HITZAK: Kultura-transmisioa. Hautematea. Irakaskuntza. Kolorea.

1. SARRERA

Aurreko artikuluan (Tantak 36) planteatutako gaiari segida ematera eta osatzera dator honakoa. Bertan, koloreak direla-eta euskal ikuskerari ez eustearekin batera, koloreen artean mailak zeudela adierazten zen eta bizitza arruntean erabiltzen ditugunen artean mailegutik hartutako kopurua oso garrantzitsua dela agerian jarri ere. Baina begirada geure koloreei zuzendu nahi zen eta hauek identifikatuta —izenburuak zioen bezala— agerian jartzan nuen haietariko batzuk (gehienak ez esate arren) erabilera nagusitik baztertuta gelditzen zirela. Horien inguruan jardun nuen aurrekoan eta orduan garatu gabe gelditutako bigarren multzoan murgilduko gara oraingotan, hain zuzen «Ajerekin ere, osasuntsuak» deituriko multzoan.

Aurrekoan azaldutako multzoketa berriro hona ekartzea lagungarria izan daiteke, ikuspegi osatua izan dezagun:

KOLORE ADIERATARA LERROKATUAK	AJEREKIN ERE, OSANSUNTSUAK	KOLOREA BAINO...	GAINERAKOAK
Ñabardurekin ere, erabiliak: LARU BEILEGI ORLEGI MUSKER	NABAR UBEL ARRE UHER	HITS BELURI MARGUL ZURBIL	Hitz elkartuak: ZURIGORRI BELTZURDIN GORBELTZ

KOLORE ADIERATARA LERROKATUAK	AJEREKIN ERE, OSANSUNTSUAK	KOLOREA BAINO...	GAINERAKOAK
Bitxiak: DUNDU OZTIN AMUSKO MUSK MINIMA BELIO			Halakoak abereekin: PINTO BERTZIN PIKART Besteak: GAZTAINA K. HAUTS K. Besterik ere: PARDO AÑIL MORE

Arrakasta gehiago edo gutxiagorekin bada ere, multzo honetan sartutakoak (*nabar, ubel, arre, uher*) gaur egun erabiliak izaten dira eta alderdi kromatikoari atxikiak direla esaterik egonda ere, aldi berean ezaugarri kromatiko zehatzetan irrist egiten dutela eta adieratan harantzago joaten direla ere, hasiera hasieratik esan beharra dago.

Hurrengo lerroetan hauen errepassoa egingo dugu, adieratan dagoen ugaritasuna agerian jartzen eta esanahiaz egoki jabetu ahal izateko testu-guruaren premia aldarrikatzen. Ildo honetatik adibideekin hornituko dira esanahi ezberdinak eta, iturri ezberdinetatik edanda ere, Justo Mokoroa Mujika eta Resurrección M.ª Azkuek egindako bilketa lanak izango dira nagusiki erabiliko direnak, hauek omendu nahian baita hauen antzeko bilketa lan eskerga egindakoak ere.

Bestalde, ez dugu ahaztu behar —aurreko artikuluan adierazi bezala— euskal kolore ikuskeraren indar galtzea ematen dela erdal ikuskerarako joera indartzen doan neurrian eta azken hau, joera sakona dena, gero eta hedatuagoa dagoela, ikusteko era globalizatuarekin lotuta agertzen zaigula.

Hau dela eta, euskal ikuskeraz ohartzeko, euskal kolore mundua nola izan den egituratua ulertzeko lagungarriak jarraitu nahi dute izaten lerro hauek. Azken finean, aurrekoan adierazi bezala, geure buruari galde die-zaiokegu ea euskaraz hitz eginda ere, gure erreferentea euskal kultuaren baitan ote dugun.

2. NABAR

Biziki interesgarria dugu kasu hau, ez baita kokatzen erabateko nagusitasunez kolorearen adiera modernoari atxikia, aldiz, alderdi kromatiko a-

patzekoa bada (eta hemen ere aldeak), beste esanahi ezberdinak baditu ere eta, zalantzarik gabe, erabilera arruntean sustraiturik aurkitzen dugu; hori bai, testuinguru oso ezberdinetan erabiltzen dugu eta alderdi kromatikori helduta ere, esan genezake kasu askotan adiera deskriptiboaren gainetik iradokorra edo sailkatzekoa gailentzen dela. Edozein modutan, bai kasu honetan bai artikulu honetan aipatzen diren besteetan, oso maiz testuinguruaren premia sumatuko dugu adieraz egoki jabetzeko.

Bere zirrikitu ugarietan sartu aurretik, har dezagun Elhuyar-Elkar hiztegian (1994) agertzen diren adierak, behinik behin modu orokorrean kokatzeko:

- «1. Orban ilunak edo arreak dituena; kolore argi eta ilunen nahasturaz osatua, kolore askotakoa
2. Izaera edo alde askotarikoa (...)
3. Arrea, grisa».

Hala ere, hauekin hasi baino lehen ez nuke aipatu gabe utzi nahi (nahiz kolorearekin zerikusirik ez izan) beste adiera interesgarri bat, hain zuzen «lurra iraultzen duen hortza» diona. Zenbait testuingurutan erraz aurki dezakegu, esate baterako, atsoitzetan: *Goldearen amorekati, pot nabarrari / Idien amorekati golde-nabarrei pot* (Preciado, 2006a: 65) edo Axularren hau: *Gibelat beha dagoela golde-nabarretan hari denak hildoa makhur eginen du*, Mokoroak ere (1990) jasotzen duena (**8-149**), beste eder honekin, erabilera metaforikoan kokaturik:

- 43.** Bá du 43 urthe «**golde-nabarra atxikitzen duela zuzen**», gure aphezak.
(Que lleva el gobierno o mando de su parroquia.) N.B. < Golde-nabarra >: arado.
. ESKUALDUNA (semanario). . (NL)

Dena den, *nabar* bereziki, izenondo gisa interesatzen zaigu eta hasiko gara alderdi kromatikoari begira, bi adiera nagusiak azpimarratzeko: lehen-dabizikoan, kolore bakar eta homogeneoen aurrean, *nabar* **koloreanitz**, **koloretsu**, **pinttokari**, **pikardatu**... agertzen zaigu, kolore askotarikoa funtsean, erdaraz «abigarrado, multicolor» eta tankerakoekin adierazita; horrela «Arropa nabar bat, une robe de couleurs variées» dakar Orotarikoak (Michelena, 1999). Beste adierak, nagusiki **arrea** (gaztelerazko «pardo») eta **grisa** sartzen ditu. Eta erabilpen hauetan *nabar* gisa ezaugarritzeko, koloreei ez ezik itxura orokorrari ere ematen zaion garrantzia biziki kontutan hartzeko datua dela ezin ahanzturan utzi.

Adiera kromatiko hauetara lerra ahal da zenbait kasu, batzuetan modu agirikoan azalduz; esaterako, Mokoroak bildutakoei eutsiz:

152. Nabar-baltzizka.

Pardo oscuro.
. EUZKADI (diario). . (B)

Eta adiera honekin (gehi *arre*, *gris* eta tarte horretakoekin) bil ditzakegu beste erabilera batzuk ere, hurrengo kasu:

11-14. Aialdekoek erdi-illetaz lagundu zioten Garazi-ri elizara: soñean **mantoi nabar** banaz aurreko legera.

Orixé / Ormaetxea Nicolás . Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)

Dena dela, *nabar* hitza erabilita egoera definikaitz baten aurrean gaudela aipa dezakegu, egoera edo gauzakia geure begien aurrean izan gabe ez baita erraza horren esanahiaz zehaztasunez jabetzea eta eremu irrastakorra dela agerikoa da; Orotarikoa (Michelena, 1999) aurkitutako beste adibideak ditugu hauek: «*Konexuaren larru horasta edo nabarra (...) Noiz-bait orlegi, gaur nabar basoa* > hoy amarillea (...) «*Narru nabarra* > piel parda» (...) «*Eta zelai nabar-illunean urrezko katu* > en campo leonado»... funtsean nabarraren ahaidetasunak agerian utziz.

Itxura kromatikoari erreparatuta, nabar erabileraren kasuak aipa daitezke gauzaki askorekin eta bistan da zenbaitetan sailkatzeko funtzioa nagusitzen dela; halako babarrun mota izendatzeko erabileran dugu kasu bat eta Mokoroak jasotakoak adibide gisa aipa ditzakegu:

9-157. Udazken on baten bearretan gera, **banabarra** bear bezala ontzeko.

Sazonarse la alubia.
Berri elzalea . EUZKADI (diario). (AN)

38-130-174. Igazko **banabarrak** egunez aurretik leguna zeukan ostoa; biamonean zoztor. Zer kontakizuna!

Orixé / Ormaetxea Nicolás . Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)

156. Berriro olako **banabar**-pillarik biltzen bai gauza nekea!

Orixé / Ormaetxea Nicolás . Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)

Beste alde batetik, ezaguna izango zaigun «tomar color» adiera nabarrarekin ere ager daiteke eta honakoa ekartzen digu Mokoroak:

173. Gaztaiñak **nabartzen ari dira** .

Están ya tomando color de madurez.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist . Diccionario V. E. F. (Tomo 2.). (R. M. de Azkue). 1905 1906 (G)

Baina Azkuek itzulitako «tomar el color» hori hamaika kasutan aurki dezakegu (esate baterako, gorriarekin: Preciado, 2005: 77-78) eta hemen bereizketarako aukera ematen da, nabartze horrekin «tomar su color (na-

bar)» ulertzeko bidea da baina baita «despuntar, hacerse manifiesto» ere. Eta gaztainarenak aukera ematen digu beste alde batera jotzeko kolore hartze-galtze joko honetan, Azkuek berak ekartzen baitu (1969): «perder el color (se dice por lo menos hablando de castañas)»; bere web gunean Elhuyar hiztegiak duen adiera jasoz hauxe dugu: «zalantzarria: Ambiguo, -a; equívoco, -a; de más de un sentido», horrela nabartu-rako: «perder el color» eta adibide gisa: *ilunak nabartu du bideko marka: la oscuridad ha borrado la marca del camino*.

Dena den, Azkueren aipatutako «perder el color» hori bigarren azepzioan dator, lehenengoa hauxe baita: «pintar de diversos colores». Bitxia irudituta ere, berriro agerian utzi egin behar testuingurua baztertezinezko laguntza dugula erabilera hauek egoki ulertzeko.

Eta agerian gelditutako goera deskribatzeko badugu ere adibiderik:

180. Ama dala nabartzen ari da....

(Se nota que está encinta.)

Azkue Resurrección M.^a / Txirrist . Diccionario V. E. F. (Tomo 2.).

(R. M. de Azkue). 1905 1906 (BN)

Honako honen adiera kromatismoaren gainetik kokatuta dago, itzulpenak aditzera ematen duen gisa:

13. Bere baserritar jantzi zaar **ipingeitsu nabarrak** atera zan.

Lleno de remiendos.

Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa . IBAIZABAL (semanario).

(B)

Baina kolore aldetik adierak bilatzeko eta, funtsean, argi bila joateko, ezaguna dugu abere eta animalien artean mota honetakoak sarri aurki deza-kegula eta gertuko abereen artean, bereziki idi edo behien artean, kasurik ez zaigu faltako, esaterako:

10. Nabarrak erosi eta aetatik ari gera aurrerako ateratzen . (Beiak).

Bá ditugu amazpi urtekoak; eta beste ainbeste biña urteko.

.. (G)

Koldo Izagirrek (1981) jasotakoa dugu honakoa: «behi nabarren tratua», tranpazko tratua dela adierazteko erabilia: —*ez al dozue entzun sekula bei nabarraren tratua? Ona zala-ta tratante bati gabaz erosirikua, baiña biamon egun argitan ura zan ikustekua!* ENBEITA, B. (Bertsolaria, 1906-1986) *Nere apurra*.

Protagonista gisa behi nabarra aurki ditzakegu atsotitzen artean ere (*Hamarrak, gure bei nabarrak / Hamabi, gure beiak nabari edo ernari*. Preciado, 2006a: 134). Edozein modutan —lehenago aipatu izan den bezala— gisa honetakoak aurrean izan gabe ez da beti erraza identifikatzen, horien artean egon baitaitezke ezberdintasunak, zenbaitetan orbandunei esaten baitzaie eta zenbaitetan arraiadunei; esaterako, Orotarikoan (Michele-

na, 1999) aurkituko dugu «bi behi nabar, deux vaches de couleurs variées» eta hain ezagunak egin zaizkigun zuribeltzeko holandarrak ditugu («*Bei nabárrak*, las que tienen blanco y negro») baina baita nabar-gorri deituri-koak («*Bei nabar-gorriek*, las que tienen blanco y rojo» eta beste testuin-guruko adibidea erantsiz: «*Eguzkiak elurra jo du nabar-gorri* > Adquiere un color blanquirojo», Orotarikoa); honen harira, iturri berean agertzen den gisa, aurki ditzakegu aldaerak *beltz.nabar*, *zuri-nabar*, *nabar-beltz*, *nabar-gorri*... Baina behi nabarrak beste motakoak ere izan daitezke, horrela bi koloreekin osatutako arraiadunak, Aramaion egindako ikerketan idi nabarrak deskribatzen zituzten bezala: «bi kolore arraixekin, gorriska, ilune (...) gorrixe arraixa baltzakin» (Preciado, 1992: 425).

Behi eta idiez gain, katu, oilo, arkume... baserrian, baita suge, miru, sai, igel, orkatz... inguruan eta —harantzago joz— lehoiabarra, itsas lehoi nabarra, tigre, zebra eta abarrekin sorta adierazgarriak ditugu; Mokoroaren adibideetara makurtuz:

- 151-175.** Arkume **nabarrak** askoz-ere geiago ziran zuri uts edo beltz utsak baño, urrengo ume-aldian.
Lardizabal Feo. Ignacio . Testamentu zarreco eta berrico Conda-
ira. (F. Lardizábal). Ed. de E.López (G)
- 176.** Lenago katamotzak utziko ditu bere **nabardurak** oek alferkeria utziko duen baño.
(Antes dejará sus manchas el tigre...)
Agirre J. Bta . Platicac. I. J. B. Aguirre. 1850 (G)
- 181.** Zebrak ikusi ebazanean Jonandon-ek antxe gelditu zan eurei begi-
ra adi-adi, urteteko ordura arte. Bai zorrotz begitu berak **asto na-
bar areei!**...
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa . Abarrak,II (E. Bustintza) (B)

Beste kasu ezaguna dugu pikarekin, lumaje zuri-beltz nabaria duena, atsotitzetan aurkitzen duguna: *Pikaren umea nabar* (Preciado, 2006a: 135), «abigarrado» hitzarekin Azkuek itzultzen duena. ‘Pikak hegoak xuri-ñabar’ izeneko abestian beste adibide bat dugu.

Dena den, kasu batzuk, ezagunak izanda, erraz ulertzen ditugun bitartean (zebrak, tigreak), hitz polisemikoa eta irristakorra dela garbi dago; azken kasu hauetan arraiak dira ezaugarri nagusia, baina —lehen aipatu bezala— orbanak ere izan daitezke, baita itxura nahastutakoak ere. Katamotzak esaterako, «trige» izendatzeko erabilia, «lince» ere adieraz dezake eta ezaguna da azken honek tanta batzuk azaltzen dituela ilajeen.

Eta tantak baino titak azaltzen dituena nabarrarekin ere ezaugarri daiteke, kasu hauetan pikardatuak gogora etortzen bazaizkigu ere; oilo nabarra adibidetzeko Cancionero Popular Vasco-tik ekar dezakegu «Gure oilotxo nabarra» abestia, ‘Londresen dot neuk senarra’ abestian «neure oilanda nabarra» bezala azaltzen dena, baita ‘Peru gurean’ ere... Sarri aurkitzen den «Oiloa galdu» izenekoak horrela dio:

Oiloa galdu zaio
Mari Mondongori,
señaleak baditu,
bila al baledi:

buztana du nabarra
mokoa beilegi
aren arrautxatxoak
arila dirudi.»

Azken honen ingurukoan Azkuek (1989, I: 355) itzuliko du: *...la cola tiene parda, el pico amarillo...*

Testuinguru honetan, ulertzekoa da nabar hitzaren sinonimotzat *pikardatua, pinkardatua, pikarta, pikotatua, pintoa, pintokari...* aurkitzea.

Toponimoetan aurki ditzakegunez gain (Pagonabarreta, Ariznabarreta, Arnabar, Zuaznabar...) nabarrarekin beste erabilera eremua harriekin dugu eta berriro Mokoroaren iturritik edanda, adibide batzuk:

96. Altara nagosian Laudio-ko **nabarra baltzez** egiñiko pillara eder bi dagoz zati-bagakoak biak .
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist . EUSKALZALE (semanario). 1898 (B)

103-137. Guztien gañekoa da Udala-ko aitzia: oñetik asi eta bururañoko guztia **nabarra** piñ ederrez apaindua....
Utuetu Juan Ignacio . Guipuzcoaco Condaira. (J. Ig. Iztueta) (G)

Beste kasu arrunta begiei esleitua agertzen zaigu eta, beste behin ere, zaila alderdi kromatiko zehatza finkatzea nahiz, nagusitasunez, honakoak edertasunarekin lotuta azaldu. Euskal kantutegiak adibide dezente du begi nabarren inguruan; hona batzuk:

GIZON BAINIZ

Mündüan ederrena zelüan ekhia,
lurreko anderetan
¡oi! ene maitea:
nabarra begia,
begitarteko larrua xoragarria,
ene begietako xoragarria,
zutut ene maitea.»

USO PALOMA XURI

Uso paloma xuri, **oi begi nabarra**,
Zerorrek eman duzu sobera entrada.
Egon izan bazine kaiolan bakarrik,
Etzinuien izanen holako xangrinik,
Etzinuien izanen holako xangrinik.»

AGOTA

Genteten den ederrena umen duzu agota;
Bilho holli, larru xuri eta **begi ñabarra**.
Nik ikusi arzainetan zu zira ederrena.
Eder izateko, amens agot izan behar da?

BORTIAN AHÜZKI

Neskatila eijerra, oi **begi ñabarra**,
Nuntik jin izan zira bortü gaiñ huntara?
Garaziko aldetik desir nian bezala,
Ahüzkik' üthürilla hur fresken hartzera?

A LOVE SONG

Mündian den ederrenik zelian ekia
Lürreko anderetan oi ene maitia
Begia düzü ñabarra churi gorri larrea
Ene begietako charmagarria.

NERE IZATEAREN

Ez du idatziko liburu zaharren mutu eta
gorrak
zorabio batetan nahasten direlarik **begi**
hain nabarrak
azken arnasarekin ordainduko ditugu
aintzinako zorrak

ARRIBANT XURI-GORRI
Arribant xuri-gorri **ñabarra**,
Bi bürietan farfalla,
Bi bürietan farfalla eta
Erdian ürhe sagarra,
Sagar gorri ejerra.
Bai, baziozü Martin horrek (badiozü)
Ere sagar sagarra,
Maria horrek emana.»

ULHÜN ÑABARRA IXIK
Ulhün ñabarra ixil ixila jin da
Bere thenorian, zelütik behera
Jeloskeriaz Nabarrako gaiz.ederren
Beste mündiari ahalaz gordatzera

APHEZ BELTZAREN KANTUAK
Apez beltcharen arreba, serora **begi-
-ñabarra**,

Ni galaraziren nun, bainan, ez zain phizturen anaia

Gizaki zehatzetarako erabileran, dena den, ez da ohikoa esanahi garbia aurkitzea eta begi nabarrak agertuta, «castaños, pardos, abigarrados, garzos...» eta antzeko erdarazko kideasuna bilatu izan zaio. Honen inguruan adibide dezente Perurenak dakar (1992: 229-231), baina garbi dago halako kolore zehatz eta identifikatzeko erraza baino, honen inguruan dakiguna —ahozko tradizioa gurea— omenka dakigula; begiratu bestela, Orotarikoak dakarren beste azeptzioa «Begiak nabarrak: los ojos azules», Gernika - Bermion kokaturik).

Eta behin eta berriz azpimarratutakora itzuliz, testuinguruaren premia ezin alboratu, oso bestelako kutsua eduki baitezake nabar horrek. Atsotitzen bat edo beste bil dezakegu honen harira: *Xuberotarra begi-ñabarra, lasto-motho batez erre beharra* (Preciado, 2006a: 65). Kasu honetan gizaki zehatz bat ezaugarritzeko baino zonalde batekoak ezaugarritu nahi ditu atsotitzak (eta agerikoa da ez dela eurok sortua izan).

Ikus dezagun hurrengoa, bai Azkuek bai Garatek jasotzen dutena (Ibid.), alde kromatikoaren gainetik haratagokoa dena.

(A) 1606- *Neskatila nabartoak Madozkoak*.

(G) 10856- Neskatiilla **nabarttoak** (ausartatxoak) Madozkoak

Hasiera batean inork aurreko ‘begi nabar’ horiekin loturarik ikusten badio jakin beza ahalezko ezaugarri kromatikoaren gainetik beste adiera duela, hots, nabarmendu egiten diren neskatilen izaera azpimarratzea duela helburu. Hortik datoz bai Garatek (‘ausartatxoak’) bai Azkuek erantsitako azalpenak: «Muchachas atreviditas las de Madoz (poblacho de Larraun) (AN-larr)».

Gizarte moderno honetan zenbait kide nabarmentzearen aldeko erronkan bizi direla ikusten dugu gaur bai eta bihar ere bai (eta telebista saio batuzk aipatu beharrik ez dago): jokabide hau ogibide bihurtu dute, arreta deitze hori etekin-sorburu bihurturik. Euskal kulturaren berriz, nabarmentzea ez da ongi ikusia izan eta Azkueren hiztegiak (1969) hitz adierazgarriak eskaintzen dizkigu: «NABARBEN: sobresaliente, raro, notable, extraordinario: *saillant, rare, remarquable, extraordinaire*. = Se usa, así como su

variante NABARMEN, generalmente en mal sentido: p. ej., persona desenvuelta, libre en sus acciones; escandalosa, desarreglada, en el comer ó vestir ó andar,... etc. Podría acaso resumirse su significación en las palabras <irregular>, tratándose de cosas, <desarreglada> refiriéndose á personas».

Honen harira, adibide sorta ederra ekar dezakegu «indecente», «pérfido», «engañoso», «insolente» «incivil», «libertino», «disoluto», «descompuesto», «goloso», «lascivo», «desaliñado», «estrafalario», «atrevido», «desvergonzado» eta gisako adierekin, Mokoroaren eskutik oraingoan ere:

- 56-189.** «Karta bat Bilbo-ra eskribietako gauz ez ... ta feriodikoetan baztarrak endredau!... **Nabar ori! Olango nabar ori, oindo! ...**»
—(diñox ixildu-barik atsoak barruen arrapetan nabenean.... Nik ekarri deusat lorra neure buruari!...
Indecente... más que indecente!...
Olazabal . EUZKADI (diario). (B)
- 57.** Ze gogorekin oroitu lezake ama batek etxea negarrez bete dion **alaba nabarmenaren** jaiotzako eguna?
De la hija desenvuelta que no ha traído más que disgustos a la familia.
Landa José Ventura . Euskerazko landarak. (J. V. Landa). 1907 (G)
- 71.** Jauna! begira zelan loitu dituan arrorik zure altarak **nabarmenonek** .
Este insolente.
Arrese Beitia Felipe . Ama Euskeriaren Liburu Kantaia. (F. Arrese Beitia). 1900 (B)
- 72.** Eskekoen aoa sarritan izan doia esker-gaiztokoa eta **nabarmena** .
Lengua desagradecida y desenvuelta.
. EUSKALZALE (semanario). 1899 (B)
- 76-77.** Izaten dira **mutil nabarmen** eta neskatxa **lasaka** , lotsa auzoan dutenak.
Jóvenes desenvueltos de uno y otro sexo, sin pudor.
Mujika Juan / Luistar . ARGIA (semanario). . (G)
- 78.** Aitzeak lotsa lezakean gauz **arrik nabarmenenak** .
(Diversiones atrevidas, osadas.)
Arrue Gregorio . Baserritar jakintsuaren ehecho escola. (J. J. Mogueel (G)
- 79.** **Nabarmenketan jardun** dira....
En conversación equívoca; con palabras de doble sentido (lascivo).
. Vocabulario manuscrito. (J. I. Iztueta) (G)
- 80.** Ez egin lekhurik **guthizia nabarr** horiei!
No consintáis en esos deseos impuros.
Lhande Pierre . Dictionnaire Basque Francais. (P. Lhande) (L)
- 82.** «Akelarre» esaten dioten **nabarmenkeriren bat egiña dute** , gazte-jende nolabaiteko batzuk.
Algún espectáculo indecoroso.
. Neronek or-emen entzunak. . (G)

83. **Gizon nabarra** da....
Hombre de varias caras... (pérfido, engañoso).
Lhande Pierre . Dictionnaire Basque Français. (P. Lhande) (L)
87. Jauna! begira zelan loitu dituan arrorik zure altarak **nabarmen onek**.
Arrese Beitia Felipe . Ama Euskeriaren Liburu Kantaia. (F. Arrese Beitia). 1900 (B)
154. Elizan sartzean **gorde zuen nabarmenkeri ura**
Ocultó de las miradas aquella cosa extravagante; indecorosa.
Azkarate Ramos . IBAIZABAL (semanario). (G)
161. Ez dago **itz nabarmen orietan** erlijioaren izpirik.
En esas atrevidas palabras.
Jauregi Agustín . EUSKAL ERRIA (revista), 1885 1 (G)
163. Danen agirian itza emon eben geiago ez egiteko (**dantza nabarmenik**).
G tar J. M. / J. M. Garate . EUZKADI (diario). (B)
184. Aspaldion guena jo dau erri onetan, **nabarmenkeriak** eta lotsarik-ezak!
Urki . EUZKADI (diario). (B)

Halaber, oso adibide ugari dugu besteren gainetik agertze hori azaltzeko eta ekintza edo egoera hori ez da beti gaitzesgarri izan behar. Zerrenda amaigabea den honen zenbait adibide honakoak:

32. **Nabarmena da** zertarako dan askoren erropa kentzea: buruan duten amets bakarra jendeak begiratzea.
A la vista está a qué obedece....
Eizmendi Iñaki / Basarri . Kantari nator. (I. Eizmendi). 1960 (G)
33. Mendira igota **nabarmen-nabarmen antz-ematen nion** (kearena zala nere eztarriko gaitza): berealaxe garbitu!
Lo comprobaba claramente, sin lugar a dudas.
. Neronek or-emen entzunak. . (G)
34. Otsak **nabarmen zuan** bigurria zala enborra. (Aizkoraren otsak).
(El son del golpe delataba claramente que se resistía el tronco.)
Loidi Fabián . Bertso berriak. (Bertso paperak) . (G)
37. Gaua luzatzen ari da, **nabarmentzen** otza; goizean ote-ez-ote zokoan izotza ... (Udazkena).
Orixé / Ormaetxea Nicolás . Euskaldunak. (N. Ormaetxe a). Ed. Auñamendi (NG)
39. Eneutsan gariari **nabarmen eritxi** .
No me llamó la atención el trigo.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist . Suplemento al Diccionario de Azkue. (L. Akesolo) (B)
46. Emengo neke ta naigabeak dakarten damua **nabarmenagoa eta aziagoa** izaten da askotan, bekatuen damua baño.
Más notorio y vivo.
Agirre J. Bta . Platicac. I. J. B. Aguirre. 1850 (G)

65. Batak bestea ikusi eziñik **oso gabiltza nabarmen ...**
(Estamos llamando la atención; vamos mal...)
Garmendia José . Alza-o bertsolari zarrak. Ed. Auspoa 76 (G)
91. Gure okerra **nabarmenezko zorian da** , Nikolas!...
Está a punto de hacerse notorio; de descubrirse...
Etxaniz Nemesio . Lur berri billa. (N. Etxaniz). 1967 (G)
95. Nere ustetan, **nabarmen erakusten** du gauza onek ez daukagula
bear-ainbat sinismen.
Pone bien de manifiesto....
MatÑa;n Manuel . Uste gabeen. (M. Matxain). Ed. Auspoa 84 (G)
150. Gaubean **odoi artetik nabarmetzen** dan izarra....
La estrella que asoma o se deja ver entre las nubes.
Zabaleta Juan . Juan eta Pello Zabaleta bertsolariak. (A. Zavala).
Ed. Auspoa 63 64 (G)
185. Apetitu aundikoa ta **nabarmena** izan bear zuen oso: ateratzen zi-
ranak azaldu ordu barrena pasiak, arek...
Olaziregi P. . Oiartzun-go beste lau bertsolari. (A. Zavala). Ed.
Auspoa 119 (G)

Ildo honetatik oso sarri erabiltzen diren *ilunabar*, *arrats nabar*, *gau na-
bar...* argi galtze hori ezkutaezina bihurtzen denean edo egunsentiak daka-
rren argitasuna agerikoa denean: *goiznabar*, *argi nabar...* koka ditzakegu
hemen; adibideak oso ugari eta iturri oso ezberdinetatik atera ditzakegu-
nak, baten bat atsotitza izan daitekeena (Preciado, 2006a: 133):

(A) 1408- *Ilun nabarrean pertza laratzean ta neskatxa etxean*

Azkueren lanetan (1989, III) badugu ere:

- «Amanecer: ...Al amanecer, *goiz nabarrean* (B-tx, BN-ae)» 244 or.
«Anochecer: (...) En B. Altzola dicen *iluntze on*; en AN, *ilun nabar* o
ilunabar on; en el valle de Leniz, *ilunkera on*. Al anochecer, *ilun-
toan*, *ilun nabarrean* (BN-ae).» 245 or.
«Oscuro: *Ilun-korromorrotu* (B-o), *ilun-nabartu* (B-tx), oscurecerse li-
geramente» 319 or.

Edo Mokoroaren lan oparotik, guztien artean apur batzuk:

2. Biriketan odola bat-batean bildu zaio ; ta naiko lan **illunabarra
arte** irautea....
Irazusta Jon Andoni . Joñixio. (J. A. Irazuzta). 1946 (G)
- 6-36. Ez da moskor arraillik emen, naiz aldarotxo egiñik. **Illunabarrez**
etxera dira geldi diranak zintzorik.
Orixo / Ormaetxea Nicolás . Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed.
Añamendi (NG)
- 18-110. Egunabarrez asten naz aterik-ate lanean. «Jainkoa lagun!» esaten
deuste.
Desde el punto de la mañana.
Etxeita José Manuel . EUZKADI (diario). (B)

23. **Egunabarrez**, eguzkia agertu orduko jarri dira arraintan .
Etxaide J. M. . EUZKADI (diario). (B)
35. **Illunabar** andiz inguratua degu argitasun au.
Rodeada de grandes tinieblas.
Arrue Gregorio . Baserritar jakintsuaren echecho escola. (J. J. Mo-
guel (G)
108. Aiek nai baiño len asiko du zabaltzen **egunabarra** .
Empezará a alborear.
Orixo / Ormaetxea Nicolás . Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed.
Añamendi (NG)
109. Bee ortik, eta bee emetik **egunabarrak** batera larrara doaz ardi
ederrak....
Al asomar el día....
Etxeita José Manuel . Jaioterri maitia. (J. M. Echeita). 1910 (B)
111. **Goizeko argi-nabarrak baño** , ta eguerdikoak baño obeto poztu-
tzen du beste argi orrek.
Alegra más que la luz crepuscular de la mañana.
Orixo / Ormaetxea Nicolás . JESUSEN BIOTZAREN DEYA (re-
vista mensual), 1918 (G)
132. **Illunabarra** zen ura ara-orduko ...
Ya anocheecía para cuando llegó.
Lekuona Bruno . EUSKO FOLKLORE (boletín). 1973 (GN)
138. **Egunabarra** baño lentxuago eldu ziran lapur-zulotik urrera .
Etxeita José Manuel . Jaioterri maitia. (J. M. Echeita). 1910 (B)

Bestalde, badugu nabarrarekin normalean *zuriarekin* zein *urdinarekin* ematen den beste adiera interesgarria: **alferkeria**, **nagikeria**, **zabarkeria**, **mandrankeria** eta gisakoak. Zuriak adibide ugari eskaintzen du eta giza-
kien eremuan erabilia (*esku zuri*, *lan zuri*, *langile zuri*...) alfer adieran edo gutxienez ez-gai gisa erabiltzen dira, atsotitzek jasotzen duten eran (Preciado, 2006a: 102):

Alferra beti lan zuri /Goizean abogau (abokatu) eta a(rra)tsaldean abade
Auherra (alferra), esku zuri
Gizon ederra, bierrien (lanean) zuria (alferra)
Gizon gorputzgilea, lan zuri (gorputzgilea = gorputza guri-guri zaintzen
duena; horrelako gizona lanerako uzkur).
Lantxuria (alferra) zutik
Plaza gizonak eskuak zuri

Baina oso irudi erabilgarria da abereekin lotzea:

Bixusturtien iri (idi) zurixe saldu da (eta) artoa ekarri etxera
Idi zuriak saldu eta artoa ekarri
San Juan eta barikua, saldu idi zuria eta ekarri artua
Txomin itsua hemen dago eta asto zuriaren gainera (lotara) joan behar
duzu

Horrela ‘idi, zaldi, mando, behor’ edo ‘asto zuria’ alferkeriaren adierazle dira, Izagirrek (1981), besteren artean, jasotzen duen bezala:»(inori) behor zuria etorri» nekatu egin dela adierazteko erabilia.

Halaber, gutxiago azalduta ere, *urdina* alferkeriaren adierazlea izan daiteke ere eta, testuinguruari begiratuta, ‘mando urdinak jo’ eta gisakoak ‘alferkeriak jo’ adierarekin lotu behar dira. Horrela dakar Azkuek (1989, III: 331) esakera ataleko hau: «Mando urdinak yo, hacerse el remolón; liter.: pegar (a uno) el macho azul (G-and). Eta tankera berekoak ditugu Koldo Izagirrek (1981) bildutako lokuzioak: ‘mando urdinak jo’ *nekatu* adierarekin eta ‘zaldi urdina’ *alferkeriarako*. Tankera honetako atsotitza jaso dugu ere: *Ezezagunak erosi dezala gure mando urdina* (Preciado, 2006a: 127).

Ezin esan antzeko zabaltasuna duenik, baina nabarrarekin ere badugu hauekiko ahaidetasuna eta atsotitzen artean bildutako adibideek hori uzten dute agerian:

Ahozabalka ari denak, zakur nabarra.
Alferrak beti zakur nabarra ingurun.

Mokoroarenera itzuliz, gisa honetako adibiderik bada aurkitzerik ere:

15. «**Zakur nabarra** leporaino iganik (igorik) du»....
Está dominado por la galbana....
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist . Diccionario V. E. F. (Tomo 2.).
(R. M. de Azkue). 1905 1906 (BN)

Dena den eta hasierako adieratara itzuliz, *nabar* kasurako azpimarratu beharrekoa dugu *izaera edo alde askotarikoa*. Beste inoiz baino agerikoa goa da izaera askotarikoa izateak zalantzarria izatea dakarrela, itxura ezberdinen artekotasun horretan ibiltzea, hitz batez, definikaitz izatea, animaliekin sarri gertatzen den bezala. Ez da harritzekoa beraz, kolorea ez azaltzea era garbiki eta definitua, aldiz, «enturbiado, mezclado, bastardeado»... izango dira erdarazko baliokideak (Orotarikoan «turbio, marrón —ref. al color del agua» aurkitzen dugu). Mokoroak bidutako hauetan ederki ikus dezakegu adiera hauek islatuta:

73. Edanda daudenean **zuria nabar iduritzen zate**; guziak beren kontra daraustela.
Agirre J. Bta . Platicac. III. J. B. Aguirre. 1850 (G)
158. **Soineko nabar** au kenduta, antxin-antxina eukana ipini bear izango ete yako berba baktxari? Egin al balitz elitzake bide txarrena izango .
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist . EUSKALZALE (semanario). 1897 (B)
162. Erderak **arretu ta nabartua** zeukan euskera.
Enturbiado y bastardeado.
Orkaiztegi Patricio / Oiparena . IBAIZABAL (semanario). (G)

172. Ikusten danez odola ez-eze, berbetea-be ondo **nabarra** edo nastua dauke gure auzokuok.
Vario, mezclado.
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa . IBAIZABAL (semanario).
(B)

Euskal jator hitzen artean sarri aurkitzen dugu hauei doakiela mugaz gaindiko polisemia; nabar hitza dugu adibide egokia eta bere egiazko esanahiaz jabetzeko, testuinguruaren premia (behin eta berriz) aldarrikatu beharrean gaude. Izan ere, ‘kolore askotarikoa’ (*nabarde, nabardade, nabardura, Orotarikoa*), ‘izaera edo alde askotarikoa’ aipatu dugu, beste batzuekin jarraitzeko: nabarmendu, agerian jarri, nabaritu... eta, hala ere, Orotarikoan honakoa dugu: «Escaso, poco frecuente; *Jakintsuen artian nabar bada ere, azaldu oi da inbidia, jakintasuna umiltasunian zimentatzen ez danian*».

Beti geldituko zaigu daturen bat edo beste gehitzeko aukera («nabar-beztu > pintorrear, pintorretear») baina bukatu aurretik, maiztasuna dela eta, beste bi gauza seinatu:

Lehenbizikoa *nabarreko lagun, lagunabar* eta antzekoak «compañero» edota «gente» adierekin erabiltzen direla aipatu, kutsu peioratiborik gabeak hauek eta horrela dugu Mokoroak jasotakoan artean:

16. **Lagunabar**-ka lan egiten zuten, orrelakoetan.
Trabajaban ayudándose mutuamente.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist . Diccionario V. E. F. (Tom 1.). (R. M. de Azkue)1905 1906 (AN, G)
- 55-93. Bota emen zuen bildurrak!... Ez egin onango gauzatan jaramonik **lagunabarren** esanai! ...
No hagáis caso de las habladurías de la gente.
Akesolo Lino / Ax-mutil . On Bidea. (L. Akesolo). 1963 (B)
64. **Lagunabarrekoa da**
Hombre de crédito; de buena fama.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist . Diccionario V. E. F. (Tom 1.). (R. M. de Azkue)1905 1906 (B)
69. **Lagunabarrez bizi da** .
Vive como la generalidad de la gente.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist . Diccionario V. E. F. (Tom 1.). (R. M. de Azkue)1905 1906 (B)

Beste aldetik, asko dira ‘bidenabar’ ezagunaren inguruan osatutakoak aurki ditzakegunak, adiera honetan kokatuta: zerbait egitea beste zerbaitek ematen duen aukera aprobetxatuz. Gisa honetakoak dira honako atsotitzak (Preciado, 2006a:132):

- (A) 3043- **Bide nabarrek** etxea egin, ordu hunek jan.
(A) 3055- **Bidenabarrean** egiñek bi balio ditu./ *Bidenabarko lanak bi balio*

- (A)5455- «*Or konpon!*»ek itxia jan, «**bidenabar**(re)ko»k egin.
 (A)7478- *Harat hunatak etxea jan eta bidenabarrak etxea altxatu.*
 (A)10020- «*Hor konpon*»ek etxia jan ziñen, **bidenabarkok** egin.
 (I)1389- **Bidenabarrean** egiñek bi balio ditu
 (I)1965- *Zer gerta-ere ongi bizi emen zen: ta bidenabarko lanak bi balio emen zituen* (zer gerta ere, dirua edo jana edo estalkia daramana ongi izaten dela. Baita ere: norabaiteko **bidenabarrean** etxe bat edo abere bat edo beste zerbait begiztatzen dituenak, bi balio dituela)

Eta ildo honetatik Mokoroaren lanetik ez gutxi atera daitezkeenak:

25. Burutazioak datozenean egin bear dana?... Gogoa aldatu ... Gogoa aldekotu ... Gogoa banatu ... Gogoa baztertu ... **Gogoa bidenabartu** ... Bertze aldera egin .
 Apartar la atención a otra cosa.
Altzo / Diego de . Estudio sobre el euskera hablado. (Diego de Alzo). 1961 (AN)
60. «Zer gerta-ere» ongi bizi emen-zen; ta **bidenabarko lanak** bi balio emen-zituen...
 =Hombre prevenido vale por dos=
Intza / Dámaso de . Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1963-1964 (AN)
97. Geren ondorengo jaiokizunak galdu ditugu **bidenabar** (geren bu ruakin batean).
Mendiburu Sebastián . Otoitz Gayak. (S. Mendiburu). Edición de 1905 (AN)
121. **Bidenabar** an sortu ziràn-gizon batzuek.
 Unos hombres que acertaron a pasar por allí.
Lardizabal Feo. Ignacio . Testamentu zarreco eta berrico Condairra. (F. Lardizábal). Ed. de E.López (G)
133. Emen, **bide-nabar** bezala gogoan arr-ezazu, esatera noana...
 (Dicho sea de paso...)
Agirre J. Bta . Platicac. I. J. B. Aguirre. 1850 (G)
134. **Bidenabarrean** egiñek bi balio ditu
 . Napparroa-ko esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1974 (AN)
135. Dakigula nehork ez du orainokoan hanbat aipatu ta goretzi (Hiriart-Urruty) **bidenabarka** baizik .
 Sino sólo de pasada, incidentalmente.
Lafitte Pierre . Hiriart Urruty... (I). (P. Lafitte) (NL)
186. Lanean aritzen **bidenabar** otoitz egiten bá zekien.
 Al mismo tiempo de ocuparse en el trabajo.
Altzo / Diego de . Estudio sobre el euskera hablado. (Diego de Alzo). 1961 (AN)
187. Gauz oek jateko eskua eman digu Jaunak berak; eta **bidenabar** il-tzeko-ere bai.
 Indirectamente; (y por consiguiente...)
Agirre J. Bta . Platicac. II. J. B. Aguirre. 1850 (G)

Hona iritsita, nabar hitzaren adiera zehatza finkatzeko (batzutan tes-tingurua ezagututa ere) zailtasunak ditugula-eta... kasu bakarraren aurrean aurkitzen garela pentsatzen duena —inondik inora— oso oker dago; zinez interesgarri abeste kultura batzuetara begirada zuzentzea ezberdintasun eta erkidetasunak aurkitzeko: «El color chino Ch'ing significa en mandarín verde, azul, negro o rojo, según lo que se vaya a describir» (Varley, 1982: 136).

3. UBEL

Eremu irristakorretik ibiltzea, definikaitz den egoera baten inguruan aritzea... ez gara aparte ibiliko oraingo honetan ere, baina hitz honekin adierak baturagoa azaltzen direla esan genezake, ikusiko dugun bezalaxe.

Nagusiki gure artean «larruazalean kolpe baten, hotz handiaren, etab.en ondorioz sortzen den kolore iluneko gunea» izendatzeko erabiltzen dugu (Elhuyar-Elkar, 1994), hots, erdaraz ‘**cardenal**’, ‘**moratón**’, ‘**moradura**’, ‘**equimosis**’ eta antzekoekin ezagutzen duguna. Hiztegi ezberdinetan aurki ditzakegun adibide ezagunak ditugu: *ubela duzu besoan; ubelez eta kolpe txarrez josirik zaude...* Eta Azkueren lanetan (1989, I: 380) ez zaigu holakorik faltako, oraingoan gorputz ataletan agertzen diren seinale hauen egileak seinalatuz: «Gorputzean **ubelune** bat badago, sorginak jo dutela esan oi da (...) Olako **ubeluneak** <sorgin-atxikia> du Baztanen izena, Garazin <sorgin-zimikoa>...<golpe de brujas>...<pellizco de brujas>».

Ildo honetatik interesgarria izan liteke honen inguruan dauden izendapen ezberdinak batzea: ‘ubelune’, ‘ubeldura’, ‘uheldue’ (Leitzan entzundakoa), Kintanaren hiztegian (Ekiten taldea, 1988) agertzen den ‘baldo’rako adiera («golpe» / «cardenal», «moratón»), Ondarroan eta beste tokitan erabiltzen den ‘baltzittun’ («Eiñ destan atxumurkadiakin baltzittua laga desta besuan», Argoitia eta beste, 1995), ‘baltzgorrituak’ (‘balzgorritua’ dakar Larramendik in Larresoro, 1972: 36)... eta ia ohartu gabe, beste kolore-hitz batzuk ere nola sartzen diren dantzan deigarria dela uste dut, esaterako, sinonimotzat jotzen diren ‘odolbatu’, ‘odolgorri’, ‘baltzune’, ‘more’ edota ‘ubelurdin’ = «cárdeno, morado».

Mokoroaren lan oparoan (...) adiera honetako adibide faltarik ez dugu izango:

5. Ondiño-be ez ei-yakez **baltzituak (ubelduak)** kendu . (Bekane-koenak).
Desaparecer las moraduras (causadas por los mojicones).
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa . EUZKADI (diario). (B)
7. **Ubel-ubel eginda** bialduko ditut, berriz etortzen badira....
(Se van a llevar una buena tunda!)
Ormaetxea Manuela . Neronek or-emen entzunak. . (G)

8. Ordun alako zerbait esan ezkeru gurasoari ... **zortzi eguneko ubel-
dua bai , ipur-konkorrean!** ...
(Buena paliza se habría llevado!)
Mokoroa Valeriano . Neronek or-emen entzunak. . (G)
- 9-12. **Ubelduz bete zuun**, gizonak... Alakoxe senarra gertatu omen
zaio... Neskazar egotea unan!...
La cubrió de moraduras. (La molió a palos.)
Ormaetxea Manuela . Neronek or-emen entzunak. . (G)

Txomin Agirrek berak ospetsua den ‘Kresala’ obran ‘zanbroak’ dakar, idizilak egiten dituen baltzuneak adierazteko (94 or.). Eta Izagirreraren liburuan (1981) aurkitzen ditugun familiako hauek gehi daitezke: ‘arropa gorriaz beztitu’, *kardenal egin* adierarako dakar eta adibide bezala: «Arropa gorriaz bestitzeko bidetan izan zarela», baita «Aran **morea** baino moreago utzi», kolpearen ondorioa agerian uzteko.

Honen harira eta *ubeldura* forman, aurkitzen diren adieren artean («cardenal, roncha, equimosis / oscurecimiento del cielo») honakoa: «maca, mancha que presenta la fruta por algún daño recibido» (3000 Hiztegia). Orotarikoan aurkituko dugu «(Fig.) Tacha, defecto. *Zahar mando edo zikhoitzak, lagunen beztaleak, yeloskor, herratsu eta mokhor guziak. Bakhotxak bere ubela gordetzen du, eta oro behar bezalakoak dire!*» eta *ubelune* forman ohikoaz gain («cardenal, moratón»), honakoa ere: «Problema, inconveniente, aspecto negativo».

Hala ere, izenondo gisa gehiago dira bil daitezkeen adierak, baina denak ahaideak direla esan genezake nahiz batzuetan —itxura gehien bat— kontrako norabidea erakutsi. Modu orokorrean eta ikusitakoarekin bat etorritik, azalduko zaizkigu «**violáceo, amaratado, cárdeno...**», <begia ubel du, tiene el ojo amaratado> adibideak adierazten duen eran. Azkuek egindako ekarpena interesgarria izan daiteke testuinguru honetan (1989, IV: 261): «...Sutati atara, otzitu ta gero azukara ubela ta eztiz ondo nastu... azucar morado y miel...».

Mokoroak biltzen duen honako adibidea bide beretik dator:

3-33. Begitartea eroria du, **begi-ondoak ubel** .

Ojeras amaratadas.

Etcheberry Jean Baptiste . Zeruari buruz. (J. B. Etcheberry) (L)

Baina kolore gisa, morearen kidekoa, aurki dezakegu ere. Adibide bat Euskal kantutegian dugu, izan ere, badugu abesti bat «Lili ubel» izenekoa, honela diona:

*Lili ubel onako auek
atal ondoan ere
nola erne al ditezken
erradazu andere*

Hala ere, beste multzo bat identifika dezakegu adiera hauen inguruan: <**pálido, amarillento, blanquizo, blanco mortecino**, (cara de) **gualda** (*arpegi oria, ubela*), **pajizo, pajada, color de paja, descolorido, macilento, perder el color...**> (nagusiki Orotarikoan eta adibide gisa honakoa: «ubelxeago: algo más pálido, descolorido»).

Mokoroaren lan oparoan bilatuz gero, badugu ere honen tankerakoa:

- 19-27. Illargiaren argi ubela** odoi beltz batek itzalirik lenaz bezela illunpean gelditu ziran.
La pálida o mortecina luz de la luna.
Iraola Victoriano . EUSKAL ERRIA (revista), 1885 1 (G)

Dena den erabilera hauek nagusiki gizakiaren azalaren itxurari dagozkio eta, bistan da, adiera osasuntsutik urrun daude: «*Amarillez: eriazen begiharteko ubeltasunak izitzen nau*» (Orotarikoa).

Mokoroak bildutako hauek ere osasun faltarekin dute zerikusirik:

- 1-15.** Jan-gabez, gañerakoak baño **ubeltxeago bazeuden** Erregeak ari nozierako zion.
Más macilento que los demás.
Lardizabal Feo. Ignacio . Testamentu zarreco eta berrico Condaira. (F. Lardizábal). Ed. de E.López (G)
- 4. Begipeak ubel dauzka** gure alabak.
Tiene ojeras.
. ESKUALDUNA (semanario). . (NL)
- 2-36. Ubel dauka** gibela, ardiak; errurik-bage biria ; esteak, esan, agitz ziriak, oilloarenak bezain me.
Orixe / Ormaetxea Nicolás . Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Añamendi (NG)

Euskaldunok osasuntsu gisa ikusi egin dituen musu gorrietatik nahiko urrun beraz. Neurri batean norbaiti ikusitako ZURBIL etor lekiok gogora baina esango nuke azken hau muturrekoa dela (susto edo inpresio handi baten erreazio gisan gertatzen den eran) eta oraingo ubela gehiago hurbiltzen dela gaixotasunera: Orotarikoa: «Palidecer; amarillear (la piel)... amarillear (una cosa blanca): Atorra xuri izanik han hemenka ubeldua». UBELTASUN: LIVIDEZ, Palidez, mancha que dejan las contusiones. Amarillez» UBELORITU... Argia-ubelortu

Orotarikoan aurkitzen dugun adibidea da «Couleur livide. Cette couleur est d'un brun tirant au jaune». Eta adibide honi ten egiten, itxuraz kontrako adiera duena azaltzen da: <**parduzko, moreno, oscuro...**>: «ogi hau, zekalea nahastean duelako, ubel irten da: este pan, porque está mezclado de centeno, ha salido muy moreno» (3000 Hiztegia).

Eguraldiarekin lotuta honakoak aurki ditzakegu Orotarikoan: «Ubeltsu: oscuro, poco soleado, nublado». Eta 3000 Hiztegian ildo beretik jarritakoak: «gris, sombrío, plomizo, cubierto... (...) «*zerua ubeldu zen ekaitzaren ariaz*: el cielo se oscureció a causa de la tormenta».

Adieren ahaidetasuna ulertzen Orotarikoan dugun adibide hau aipa daiteke: «*Ubel-beltz*: Pâle tirant sur le bleu, pôleur livide entre pâle et noir». Eta Orotarikoarekin jarraituz «De couleur fort tanné»

Badago, bestalde, adibide mordoak testuinguruak argitu beharrekoak. Horrela Mokoroak bildutakoan artean egon daitezke batzuk, ohartu gabe, ubelarekin lotu ditzakegunak:

- 17-29. **Ibaia ubeldeturik** , zikin-zikin zetorren..., bazterrak azpitik sakondu ta errekatzen zituela.
Crecido.
Eketa / Azkue R. Ma . IBAIZABAL (semanario). (G)
- 39. Ederrak aztu ta **ubela gelditu**
Iñarra / M. Antonio . EUSKALZALE (semanario). 1897 (G)
- 6-16. **Aize gaistoak edo ubeldeak** galerazi ez dezoten bidea ontziari...
Vientos contrarios; vendabales.
Mendiburu Sebastián . Otoitz Gayak. (S. Mendiburu). Edición de 1905 (AN)
- 11-22. Ai au ekustekoa! Len eriotzez eta **ubeldez** bazterrak arrotzen zituena Jaun Aundia, ona emen!
Mendiburu Sebastián . Otoitz Gayak. (S. Mendiburu). Edición de 1905 (AN)

Hala ere, erne egon behar ezin baitugu ahaztu sarri ‘uholdea’ dela hauen ideia, beste honakoetan garbiago azaltzen den bezala:

- 13. «Miñaren gañean zauria « dute orain: **ubeldeen (ugaldeen)** ondolik arri-erauntsia: eltzaurra (intxaurra) añako aleak...
Izperkari / Arburua T. . EUZKADI (diario). (AN)
- 21. Nola gogor egin **ubelde gaitz uni**? Gañez-gañi lau burutik darama gure arresi bakarra: gure izkuntza....
Iturbide . EUZKADI (diario). (AN)
- 23-31. Emen-ere lanak eman ditu **ubelde (ugalde)** zakar orrek; errota ortzaz-gora botata utzi die Arrosta-tar gaxo okeri.
(Ha causado estragos o destrozos.)
Izperkari / Arburua T. . EUZKADI (diario). (AN)
- 26. Gure erri au erdiz-erdi arrapatu du **ubeldeak. (Ugaldeak)**.
Izperkari / Arburua T. . EUZKADI (diario). (AN)
- 28. Jainkoak **mundua ubeldez estali** ta ito zuenean.
Cubrir y anegar la tierra (con el diluvio).
Mendiburu Sebastián . Otoitz Gayak. (S. Mendiburu). Edición de 1905 (AN)
- 30. **Presa urratu duen ubeldea** dirudi....
Torrente que ha roto la presa; torrente devastador.
Mendiburu Sebastián . Otoitz Gayak. (S. Mendiburu). Edición de 1905 (AN)

Eta gehiago ere bada, alderdi kromatikoarekin inongo zerikusirik duenik, hurrengo adibideak (uhal) erakusten duen gisan:

24-32. Ubela lasai uzten badiozu laxterka joango da (zaldia); ta motz arzen badezu astiro, gelditzeraño.
Aflojar la rienda.
Irazusta Jon Andoni . Joañoixio. (J. A. Irazuzta). 1946 (G)

4. ARRE

Geure hau ere ez da egungo koloreen erabileran maiz erabilia izaten, izadian azaltzen diren era horietara baino (ñabardura askotarikoak, nahastuak, aldakorrak...), gizakiok sorturiko koloreetatik (homogeneoak, iraunkorrak...) zuzentzen baitugu gure begirada, gero eta hiritartuagoak garen garai honetan.

Elhuyar-Elkar hiztegiak (1994) nagusi diren bi adierak poliki azaltzen ditu, adibide banarekin:

1. Lur-kolore ilunaz esaten da. *Hartz arre bat.*
2. Fluidoetz, bereziki uraz, berezko gardentasuna ez duena, lohitasun ugari duena. *Ez du atertzen eta ibaia arre dator.*

Azken honi helduta asko dira bil daitekeen adibideak, bateratsu azalduz «**revuelto**», «**turbio**» eta antzekoen inguruan. «*Ur arreean arrantza egitia, pêcher en eau trouble*» azaltzen da Orotarikoan (Michelena, 1989), baita «*Magdalena ibaia, toki batzuetan kilometro bat zabalekoa, ur motel arrea*». Nahasi kutsu horrekin sarri agertzen da kolore arrea, oso garbiki 'uharrea' kasuan: euriteen ondorioz, euri truxu egin eta gero, sortzen den ur-emaria ur nahasi arrea izaten da, errekatari azalduz baita itsasoraino iris daitekeena: inoiz Urumearen bokalean lekuko izan gara nola ur arreak itsasoratzen diren, orbana nola zabaltzen den, Urgul talaiatik ezin hobeto ikusiz.

Koldo Izagirrek (1981), bildutako lokuzioen artean, badu adiera honi atxikia den kasua: «*kupela ur arrearekin bete*», agerikoa denez, tranpa egitea dela azaltzen du amarrukeria kontzeptupean, arrearen kromatismo nahasia nabarmenduz.

Baina lehenengo adierari itzuliz, bistan dago eremu irristakorrean gaudela; izan ere aipaturiko hiztegian horrela irakurri dugu «Lur-kolore ilunaz esaten da». Arre kolorea, behinik behin, *nabar*, *gris* edota *beltzixkarekin* lotua agertzen da sinonimo gisa eta erdarazko adiera nagusiak «**pardo**» eta «**gris**» izanda (Azkue, 1969), «*ocre*», «*grisáceo*», «*cenizo*» eta antzekoak ere azal daitezke honetarako.

3000 Hiztegiaren zein Elhuyar hiztegiaren web gunean adibide bi azaltzen dira adiera honetarako eta lehenengoa erraz ulertuta ere («*katu lodi eta arre bat*: un gato gordo y pardo»), bigarrenak zer pentsatua ematen du: «*ardi izpiltzu, arre eta nabar oro alde batera bilduz*: poniendo a un lado todas las ovejas grises, pardas y pintas». Izendapen hauen gertutasuna eta nahastea ezin alboratu, batez ere hauen arteko mugak finkatu nahi izanez

gero, baina Orotarikoan (Michelena, 1989) osatua agertzen da aipua: «*Gaurtxe arakatuko ditut zure saldo guziak, ardiartetik izpiltsu, nabar ta arreak oro (...) alde bat bilduz*» eta ni nago akaso grisak, pardoak eta pintoen gaintetik, ale ezberdinak baina multzo bati buruz ari ote den. Berrito hemen testuinguruaren beharra azpimarratu beharrean aurkitzen gara eta ardi horien presentzian bideragarriak diren izendapenak zein herren gelditzen diren ahozko aipamen hutsean ezin ahaztu ere.

Ikus dezagun Orotarikoan (Michelena, 1989) aurki ditzakegun adiera multzoa: «Gris, pardo; turbio» dugu hasieran, ikusitakoarekin bat etorritz; jarraian: «Arre, arria, color, mezcla de blanco y negro (en animales); turbia (en el agua)». Urarenak arazorik ez digu sortzen baina animaliekin erabilitakoak *nabar* (aurreko atalean ikusi bezala) zein *urdin* ekartzen digu gogorra, hurrengo kasuak agerian uzten duen bezala «*Ardi arria*, ni blanca ni negra: *urdiña*»; izan ere, Azkuek halaxe dakar bere hiztegian: «en el ganado *urdin* se dice del que tiene pintas blancas y pardas; en los hombres, si se habla de la piel, *urdin* es blanca; si del pelo, es cano» (1906/1969, II: 368).

Eta arditik behira pasatuz tarteko hauxe dugu: «*Arre*, vaca de color entre marrón y gris» eta honen segidakoa, izan, bada interesgarri: «No suele faltar en los establos alguna vaca llamada *Arrio*, como tampoco alguna otra llamada *Erko* (...) *Arrio*, nombre propio de bueyes» (...) *Eskuieko —idi— au ez da geiegi urratzen: deritza Ederko; ... beste au da Arreo: batio du España guzia*» (Orotarikoan)

Zenbait abere eta animalia kromatikoki ezaugarritzeko erabili izan da kategoria hau gurean: sai arre, behi arre, hartz arre... baita maiz ere itxura kromatikoa deskribatzeko, txolarrea kasu: «...tamaina txikikoak dira eta lumaje arrea eta moko sendoa dute» (Elhuyar-Ekar, 1994). Orotarikoan ere aurkituko dugu Lizardiren hau: «Parisko txolarrea: / zertan aiz berezi / nere erriko batez? / Azalez, soin-arrea: / barrenez, biurri».

Eta animaliekin jarraituz, ezaguna den bezala, Pirineotako *hartz arrea* dugu erdarazko «oso pardo», baina «leopardo» aldiz (nahiz honen testigantza Orotarikoan azaldu: *leoi arre*), nagusiki *lehoinabar* bezala da izendatua. Nabarra ere erabili dugu tigre, katamotzerako baina hau ere topa dezakegu Orotarikoan: «Tigre, *katamotza*, *arrea*». Itxura kromatiko dantza irristakor honetan jarraitzen dugu.

Bestalde, eguneroko gauzakeri ere atxiki izan zaie kategoria kromatiko hau; izan ere, arropa kontuetan dugu Mokoroak bildutako hau:

419. Biak bardin jantzita yoazan; biak eroezan kaltza odolezkoak, **garriko arrea** ta abarka orratzetikarakoak.

Azkue Resurrección M.^a / Txirrist . EUSKALZALE (semanario). 1897 (B)

Eta arropa kontuetan gaudela, Orotarikoan dugu «*Iñoiz baltzak ixandako praka arreak (pardoak)*» kasua. Honek ere hausnarketarako aukera em-

ten du, arre agertzen baita, denbora eta erabiliaren poderioz, beltzak indarra galdutako kolore gisa; gogora etortzen zaidana ezin aipatu gabe utzi, zenbait kasutan —animaliekin bereziki— urdina erabiltzen da eta honen azalpena hauxe baita: «azul > negro diluido» (Rousselet-Blanc, 1992: 32), «forma diluida de negro» (Alderton, 1992: 28).

Eguraldiaren inguruan ere kasuren bat edo beste badugu aipatzerik; izan ere atsotitz baten azalpenak argia ematen digu arrearen adieraz, iluntasun eta aldakortasun ezaugarriak islatuz:

*Aldaizearen etorrerea, kolore **arrea**
(euri kolore zuela adierazi nahi zen, noski)*

Hari honi tiraka tankerakoak bil daitezke Orotarikoan (Michelena, 1989): «Odei pillo arreak dabiltzaz batuten (...) / Oldarrean doaz odei arreak sartalderuntz betiko (...) / Odi baltz arre, ur loiaren kolorekoz bete zan zeru ingurua (...) / Goiz arre ta baltzeran aretan joan zan joan... (...) / Hiltzera dihoazenen aurpegi zurbilak azken aldikotz argitzen dituztenetakoa izanen zen goiz arreak...»

Eta honekin gaudela, ezin burutik alboraturik beste atsotitz bat (Preciado, 2006a):

*Zeru zolan papo **urdina** (laino beltza), hirugarren egunerako euria.*

Alderdi kromatikotik begirata, ikaragarri interesgarri —besteren gaitetik iradokorrak diren— adieren dantza hau, are gehiago egun zeru urdin erabilera nagusia (komunikabideen eragin ukaezina) oskarbia denerako.

Bukatzeko eta aurreko nabarrarekin ikusi dugun bezala, honako honek ere aukera asko eskaintzen du testuinguru ezberdinetan ahaidekoak diren adierak albo ezberdinetara lerrotzeko; esaterako, *uridin-arrerako* Lopez Mendizabalek (1976) ‘gris’ dakar, baina zuzenago izan lezake ‘gris parduzco’ itzulpena; Euskal kantutegian aurkitzen dugun abesti hau «Ürzo luma arre gaixoa / nire txangotan baho...» beste bertsio batzuetan grisarekin azaltzen zaigu: «Ürzo luma gris gachua...», «Urzo luma gris gaicho...»

Edozein modutan eta multzoko besteekin gertatzen den bezala, kolore zehatza eta identifika erraza baino hau lotuta agertzen zaigu aldakor izaera duten bizidunekin edo mugimenduaren ondorioz definikaitza den inguruko elementuekin: «Bizarra bai, artaburuari udazkenean bezela, zuri ta beltz ta arre nondiknai agertzen zaiete (...) Zelaien ta basaxkaen muskerra, emen argi, an urdintxa, or arre-antz» (Orotarikoan).

5. UHER

Nahasi ezaugarri honekin hona hemen aipatu beharreko dugun beste bat, kolore zehatzekin inongo harremanik ez duena bai ordea aurretik aipa-

tutako definikagaitz kasuekin eta modu berezian *arre* kasuarekin; horrela dakar Elhuyar-Elkar hiztegiak (1994): «1. Bere barnean zatiki solidoak di-tuelako *arre* agertzen den likidoaz esaten da. 2. Garbia ez dena».

Beste iturri batera joz gero, web gune bat har dezakegu eta hain zuzen Entziklopedia laburrean hauxe dugu: «Isurkariez, eta bereziki uraz mintza-tuz, arrea, berezko gardentasuna ez duena, lohitasun ugari duena. *Arran-tzaleak desiratzen baitu ur uherra arrainak atzemateko. Hire etsai bihotz-uherrak. Arrea. Asto beltz eta uherrak*».

Orotarikoan (Michelena, 2004) informazio osatuagoa dugu, baina inte-resatzen zaigun alderdi kromatikotik begiratuta, bi multzo bereiz ditzake-gu: lehendabizikoan «**Turbio** > ur uherria, agua turbia / Ura uherra da-tor...» eta nahas irudi horrekin —erabilera metaforikoa bada ere—, hiztegiak biltzen dituen beste batzuk: «Aspero, no pulido», baita «Malva-do, malintencionado, maligno» eta zalantzarekin bada ere, «Amargo».

Beste multzoa, aldiz, koloreen inguruan kokatuta dago, nahiz «turbio» horrekin gertutasuna ezin uka (*uherdura* izango da «color turbio (...) cali-dad de gris / *uhertu*: enturbiarse», Orotarikoa). Hiztegi honetan azaltzen den lehendabiziko adiera kromatikoa «**gris**» da eta adibide sorta horren in-guruan: «Galtzerdi uherrak, bas gris (...) Astoak dira beltzak, xuriak, go-riak bakhanki, maizenik uherrak / Asto beltz edo uherrak (...) Gorputz guztia lohi-kolore, mihia beltz eta begiak hits, uher eta ezin-erranezko ba-sakeriaz distirant. <Pale grey eyes> (...) Oraindik gizon gordina zen, lodia, arpegi martzala eta ille uberra».

Gris honez gain «(uhar, uger) pardo, marrón» ere azaltzen da «*Uharra*, brun tirant sur le roux, bai» eta bitxikeriatzat jo badaiteke ere, hauek ere: «*Uber*, blanquecino o blanquizco (...) *Uger*, azul muy oscuro».

Bistan da, oraingo honetan ere, ez garela adiera kromatiko zehatza duen hitzaren inguruan ari eta nahasi ezaugarri honekin, bildutako atsotitz hau koka dezakegu hemen:

Gaina eder, barren uher

Jasotako honetan ongi ulertzen da esanahia, are gehiago aurreko zati esanguratsuari kontrajarria den beste hau gehitzen zaiolako. Ideia honekin badaude beste batzuk ildo beretik doazenak: *Sagar gorri(a)k barrena ustel*, adibidez.

Bidenabar, kontutan har dezagun zein gertu gelditzen diren uger, ugar... formak, burdin eta altzairuen gainazalean edota landareen zurtoin eta hos-toetan ateratzen zaizkien herdoil-orbanak izendatzeko: gorrizka, marroika-ra, arre koloreko geruza... Uger inguruan, Orotarikoak honela dakar: «Uger-kolore. De color pardo»

Edonola ere, *uher*, *uger*, *uar*, *uhar*, *ugar*... baita *arre* ere, gertuko ahai-deak ditugu eta garbi dago lehen aipatu dudan atsotitza (*Urak ezteramana*, *uharreak*) ez dela asko bortxatu behar, gertutasun honetan, hemen kokatze-ko ere.

6. BUKATU BEHARREAN

Oraingo honetan ikusi ditugun multzo honetakoak (eta beti aurreko artikuluan ikusitako gainontzekoak kontutan hartuta) ezagunak eta gertukoak ditugula esan daiteke eta, bistan da, zenbait ezaugarri erkidean azaltzen dira: itxura kromatikoak azaltzeko erabiliak, ez dira ezaugarritzen esanahi zehatzak adierazten eta —ezinbestean— espektro zabal batean kokatu behar. Halaber eta honekin biziki loturik, testuinguruaren premia ageri-agerikoa izaten dugu hauek egoki kokatu ahal izateko.

Bestalde, eta kolore-hitz zaharrekin ohikoa den bezala, kromatikoak ez diren esanahiak sarri ematen dira eta, beraz, testuinguruaren beharra, beste behin ere, azpimarratu beharrean gaude. Honekin batera, zenbait kasutan tokian tokiko erabilerak ere eman daitezkeela azaldu izan da.

Baina hau dena, aurreko artikuluan adierazi bezala, ikuspegi orokorragotik begiratu behar delakoan nago. Sarri ahaztu egiten zaigu itxurazko gauzatasun fisikoaren gaintik koloreak ekoizpen kulturalak direla eta (eragile garrantzitsua den lengoaiarekin) hortik ikuskera diferenteak. Halaber koloreekin (beste hainbat arlotan gertatzen den bezala) baliokidetasuna bilatzeko joera dugu eta, bereizketak egiten ditugunez, mugak jartzera ere.

Baliokidetasuna beharrezkoa jo dezakegu gero eta globalizatuagoa den gure gizarte honetan eta, nahiz eta askotan ohartu ez, kulturen arteko harreman hauek gehienetan ez dira orekatuak izaten, hots, ikuskera ezberdinak gatazkan egon ohi dira eta indartsuena nagusitzea da historiak erakusten diguna; akulturazioa izaten da ondorioetariko bat, zenbaitetan ‘kulturfagia’ gisa ere —agiriko— izenda daitekeena.

Egungo euskaldunok ez gara kultur eremu bakar batean murgilduta bizi, komunikabideen eragina dela-eta (besterik ez badugu kontutan hartzen ere) ezinezkoa zaigu eta, behartuta gaude beste hizkuntz-kulturekin bizitzera, ezinbestean elebidun bihurtzera (elkarrekikotasuna gutxitan ematen dena). Baina beste horiek duten indarra, hedadura, onspena... kontutan harturik, arrisku gorria dago —oso maiz gutxiagotasun konplexuak jatahizkuntz-kultur ordezkapena jasateko, geureak berezko dituen ezaugarriak eta tokian tokiko berezitasunak galdu eta hizkuntz-kultura nagusiek bereak dituztenekin ordezkatu.

Kolore gaia dela-eta, behin baino gehiagotan aipatu izan dut gaur egun hizkuntza batetik beste batera salto samurregia egiten dugula eta horrela holako kidetasunak: urdin, «blue», «blue», «azul», «blau».../ berde, «vert», «green», «verde», «grün».../ zuri, «blanc», «white», «blanco», «wei_»... Modu honetan unibertsalak izan nahi diren parametrotan erortzeko arrisku bizian gaude, koloreen erabilera nagusi eta ustez guztiz baliagarria ei dena ezerean gaintik gailenduz: gorri, «rouge», «red», «rojo», «rot», «vermell», «kilmizi», «rosso», «anpaluktak», «enyuki», «cerveno», «krasnyy», «lál»....

Kolorea dela eta, oso aspaldikoa da hautemate zuzeneko ez denean koloreen izendapena ikaragarri labainkorra deneko kontua (Villafañe: 1989)

eta euskaldunen kasuan, nagusitasunez ahozkotasunean oinarrituta, deskripzio zehatzen gainetik irudi iradokorrak eskaini izan dira, beti funtsezkoa den testuingurua tartean. Halako aberea nabarra dela esanda, nahiko izan daiteke; nabar mota asko egonda ere, nolakotasun hori entzuleak jaso balu eta horrekin informazio nahikoa badu, listo!, oso gutxitan egongo da premia muturreko zehaztasun kromatikoetan sartzeko, gehien-gehienetan koloreen erabilera deskriptiboaren gainetik sailkatzekoa izaten baita.

Errealitatea egituratzeko era bakarrera bultzatzen gaituzten maila ezberdinetako eragile asko aipa daiteke; modu orokorrean (alderdi asko duen) globalizazioa aipatu beharrekoa da, baina baita gizartearen bilakaera kokatu beharrekoak, arestikoak baino aspaldikoak baitira izadiarekin hartu-eman estuak izan genituenak, <hara joan> ordez <bertan bizi> izan ginenekoak eta hiritartzeak ere eragina du 'artifizialdu' den kolore ikuskeran; hau dela eta, artikulu hauetan ikusitakoak zail samar sar daitezke ikuskera horretan.

Baina globalizazioaren amaraunean erabat kateatuta gelditu baino lehen, nabarmendu nahi nuke komunikabide nagusietatik jasaten dugun eragina eta, batez ere (gertutasuna dela-eta, eragiteko posibilitatea), ikastetxetean agertzen dena: baliteke ahozko azalpenak eta idatzirikoak bereiztea baita irakaskuntzaren maila ezberdinak, zonaldeak... baina, oro har, testuinguru horretan aipatu eta erakusten diren koloreek mendebaldeko mentalitatea islatzen dute eta koloreen parekatze ohikoak ematea arrunta da, bereziki testuliburutan kolore erabilerak erdarazko testu baten itzulpenaren aurrean gaudela pentsarazten digu, kidearen agerikoa azalduz: *gorri* «rojo», *marroi* «marrón», *urdin* «azul», *gris* «gris», *zuri* «blanco»...

Honen harira, euskaraz jardutea (euskal hitzak erabiltzea) nahikoa delako uste ustel horren inguruan arreta deitu nahi nuke, 'euskaldunak gara, euskaraz mintzatzen gara eta ideiak euskaraz adierazten ditugu' dioxosozko leloarekin dena ei dagola ondo pentsatzera joera baitago. Aurreko artikuluetan (Tantak, 2005: 58; 2006b: 128-130) heldu nion honi eta ez naiz luzatuko, baina planteatzekoa da ea euskaraz egiten duguna soinekoa ez ezik mamia ere den.

Eta honekin batera, heldu nahi nioke ikuspegi kultural batetik aspaldian planteatutako galdera bati: «kolore eremuan eman den, ematen ari den (segur aski itzulezinezko) ordezkatzeko prozesu horren aurrean zer egin?» (Preciado, 1992: 467). Behin baino gehiagotan saiatu naiz horri erantzuten eta jakinda erantzun zehatz eta bakarra ematerik ez dagoela, indar nagusiez jabetuta, bidagarria izan daitekeena bila litzatekeela idatzi izan dut: «Ez dut esango '(ikusker) unibertsalista' izeneko lokomotora horren aurrean (geldiarazteko asmoz edo) geure burua botatzeko, aitzitik irtenbidea bere ibilbidea halabeharrezko erreferentzia izanda ere, albotik doazen beste bide xumei (geurea tartean) eustea litzakeelakoan nago. Gure arreta beste era horiei bideratzea, arazoaz jabetzea (...) izan liteke apika premian dugun egitekoa» (Preciado, 1997: 111).

Garbi dago erantzukizun kulturala dutenen partetik eta bereziki agintea duten erakundeen partetik sortu beharko litzatekeela estrategia orokorra diseinatzea, baliabideak eskaintzea eta horretan jardutea jarraipena eginez, egungo errealitatearekin egokitze prozesuan bat etorritz.

Baina honen zain, ordea, ez dago egoterik eta besterik ezean, osagarriak diren hiru mailetan kokatuko nuke egin beharrekoa, horretarako «Geroaldira begira» izeneko atalean jarritakoa (Preziado / Mtz. Lizarduikoa, 2003: 346-351) —laburturik bada ere— lerro hauetara ekarriz. Nagusiki hezkuntza eremutik begiratuta eta gizartean kokaturik dagoen kultura ezinbesteko erreferentzia izanda, hiru ekintza lerro proposatzen ditut:

Ohartzea/ohartaraztea:

Hau da, hain zuzen, lehendabiziko egitekoa: jendeak jakin dezan berezko kolore ikuskera dugula edo —balorazioak tartean— izan dugula eta, ahal den heinean, ezagutu berau zertan datzan. Irakaskuntzan dihardugunentzat garrantzi berezia du arazo honek, sartuta gauden kate horretan eraginak handiak baitira eta ezin dugu gutxiago egin irakasten ohi dugun kolore izendapen, sailkapen eta abarrei buruz ea zuzenki ari garen itauntzea baino.

Kolorea irakasterakoan geureak, geure hautemateko erak, errealitate kromatikoaren egituraketa nola egin / egiten duen halabeharrez planteatu beharra dago. Orain arteko egoera horretan, ezjakintasuna nagusi, geurea baztertuta gelditu dela eta beste eskema batekin aritu izan garela esan daiteke; aurrerantzean berriz, gauzak aldatu behar dira eta hau zentzu bitan: gai honen irakaskuntzaren ardura dutenek jadanik ezin dute errealitate honi muzin egin eta alde horretatik asko dago egiteko (Euskal Curriculuma gogora etortzen zait oldartsu); bestetik, goiko arduradunen axolagabekeriak ez du balio gure jokabidea zuritzeko eta gai hau irakaskai dugunok ezin dugu ezjakitearena egin: Txillardegia, Lartzabal, Sarrioinandia, Azurmendi, Perurena... edota neronek egindako lanak hor daude ezjakintasunerako zirrikituak ixten eta jadanik ezjakintasun aitzakiak ez du lekurik gure artean.

Ikerketak, datu-bilketak:

Halaber, asko dago egiteke eta irakaskuntza eremutik haratago doa dei hau, era orokorrean gizarte osoari irekia. Egin daitezkeen ikerketak eta datu-bilketak mota askotakoak izan daitezke; horregatik eta dagoen premia ikusita, bilketa-lanak nabarmenduko nituzke: kolorearen inguruan bildu daitezkeen guztia, bereziki, desagertzeko arriskuan dagoena (hiztun zaharren ikuskera, han zuzen) saiatu beharko litzateke lehenbait lehen biltzen eta, ahal dela, kolore-aipeak kalitatezko irudiekin hornitu (hautemate zuzeneko ez denean koloreen izendapena ikaragarri labainkorra dion Villafañeren aipua gogoratu).

Edozelan ere, bi mailetakoak lirateke hauek: ahozkotasunean oinarritutakoak (eta, ageriko arrazoia dela, premia handiena hauek dute) eta

idatzirik daudenetik lorturikoak, ahaztu gabe zenbait datu (abestiak, legenda, kontakizun, ipuin, ohitura...) bide bietatik lor daitezkeela.

Proposamenak, jarduteko erreferentziak:

Orain artekoa nagusiki iraganari zuzendua izan dela pentsa daiteke, baina guzti hau gaur egungo egunerokotasunean nola giltzatu falta zaigu baita etorkizunari begira egin daitezkeen urratsak proposatu ere. Abian dagoen ordezkatzeko prozesua, euskal kulturak jasandakoa eta jasaten ari den beste kulturatako eraginen aurrean, 'nola jokatu?' da galdera. Proposamen irekia eta hobegarria den hau gako hauekin azaltzen dut:

Hasteko, inork ez dezala pentsa jatorriz maileguzko hitzak direnak (maileguzkoak izateagatik) baztertu egin behar direla, erabateko parekotasunik ez baitago eta egin daitezkeen bakarra egoerak ahalbideratzen duenean euskalduna hobetsi, besterik gabe. 'Orlegia' 'berde'aren ordezkari? Tira, 'orlegia' 'berde' hitza «abarkak eta kaikua jantzita» besterik ez da (Larresoro, 1972: 35).

Baina hitzez gain badaude erabilera batzuk berez egokiak ez direnak eta doktorego-tesian hala jaso nuen: «Jadanik batzuk oso gure-gureak dira: «berdea» esate baterako Luis Villasantek dioen bezala (1989: 74), baina ez ordea, hainbeste hedatu diren beste erabilera batzuk, esate baterako, tabako hostoak heldugabe dauden bitartean jasotzen direla adierazteko «berdeak oraindik» esatea, edo tabako gorriari «tabako horia» deitzea, edo astakeria galanta baino ez den «txiste orlegiak» esatea (EGUNA astekariaren atal baten izenburua), Larzabalek (1975: 403) berak ohartarazi zigun bezala: «<Solas ferdeak>, <Ferdekeriak> ez dira etorkiz euskaratik, bainan erdaratik. Euskaraz erraten dugu <Solas gordinak>, <Gordinkeriak>».

Baina gauza hauekin batera eta arlo honetako prestakuntza osatzen dugun bitartean, azpimarratuko nuke ezagutza arlo ezberdinak dauzkagula eta gauden unean egonda, jakin behar genukeela maila ezberdinetan mugitzen. Nola giltzatu erabilera diferente hauek?

Hasteko, irakaskuntza mailan (lehenengo mailetan batik bat) ohiko da eremu kromatik hutsean aritzea eta hemen arazorik ez dut ikusten arruntak diren izendapenak erabiltzeko, hori bai, bertako izendatzeko erei eutsiz eta besteak ezagutu (eta ez alderantziz).

Baina honekin batera, oso garrantzitsua deritzot beste erabilerarako (abereen koloreak, ilearenak, begienak...) geureak direnei, nola ez!, eus-teari: 'dagoeneko ilea urdintzen daukat', 'gazta urdintzen hasia da', 'larrea gorrituta dago', 'begizuri dut andrea', 'eguzkia beluritu egin da', 'igel nabarra', 'sai arre'... eta jarrai dezagun 'behigorri' esaten (nahiz «gorri-gorriak» ez izan) edo 'katagorri' (katu-gorri) esaten edo 'katazuri' (katu-zuri: erbinude) edo sagurdin (sagu-urdin), edo 'sai-urdin' edo 'asto urdin'... eta berdin jokatu eremu kromatikotik haratago dauden adierazpenekin: 'beltza sakatu', 'ele zuriko pertsona', 'negu gorrian egon', 'hai-ze beltza', 'azken beltzean', 'atso mutxurdina', 'istilu gorriak izan', 'moko-zuri', 'alfer gorri bizi', 'astegun zuri', 'gose gorri', 'ohian beltzean', 'izerdi zurikoa izan', 'beltzuria egin', 'gorriak eta bi ikusi'...

Azken finean adiera ugariko berbak erabiltzen ohituta gaude eta eguneroko jardueretan makina bat kasu topatzen dugu, baina testuinguruak aginduta ederki moldatzen gara eta ongi dakigu norekin ari garenen arabera era batera edo bestera hitz egiten. Kolore hitzekin zergatik ez?

Jasotze-data: 2007-05-25

Onartze-data: 2007-06-08

Abstract

This article completes the work which began in the previous issue dedicated to demonstrating that, within the world of colour, there is not only a preponderance for non Basque speaking vision but that among the Basque terms themselves, many are relegated into the background and eventually lost altogether.

On this occasion, we will look in greater depth at the group of terms which are still used today and explore their extra, hidden meanings. They all share the attribute that, although they are more likely to be applied as a chromatic term, they are in no way specific and easily identifiable and can frequently be used with another type of meaning, aside from colour.

The final part aims to be used as a reflection on the current situation in Basque culture in the case of colour phenomena and propose some possible lines of action, particularly from the educational field.

Keywords: Cultural transmission. Perception. Education. Colour.

El presente artículo completa el camino iniciado en el número anterior dedicado a poner de manifiesto en el mundo del color que no solamente hay preponderancia de la visión no-euskaldun, sino que además entre los propios términos vascos son varios los relegados a un muy segundo lugar y, por ende, abocados al olvido.

En esta ocasión se profundiza en el grupo de términos que aun gozando de vigencia hoy día, están por descubrir algunos de los significados que encierran. Todos ellos comparten el hecho de, aun siendo susceptibles de ser aplicados con significados cromáticos, no ser éstos en modo alguno concretos y fácilmente identificables, además de ser frecuentemente utilizados con otro tipo de significados al margen del color.

La parte final pretende servir de reflexión sobre la situación actual de la cultura vasca en el caso del fenómeno del color y proponer al respecto unas posibles vías actuación, especialmente desde el ámbito educativo.

Palabras clave: Transmisión cultural. Percepción. Enseñanza. Color.

L'article suivant complète la démarche entamée dans le numéro précédent et qui était consacré à mettre en évidence que dans le domaine des couleurs, non seulement on assiste à une prépondérance de la vision non-basque mais il y a aussi parmi les termes basques plusieurs termes relégués à un arrière plan et par conséquent condamnés à l'oubli.

On approfondit à cette occasion le groupe de termes encore utilisés à l'heure actuelle mais pour lesquels il reste à découvrir certains sens qu'ils enferment. Tous partagent le fait que tout en étant susceptibles d'être appliqués avec des sens chromatiques, ceux-ci ne sont absolument pas concrets ni facilement identifiables en plus d'être fréquemment utilisés avec un autre sens en marge de la couleur.

La partie finale vise à servir de réflexion sur la situation actuelle de la culture basque dans le cas du phénomène de la couleur et proposer à ce sujet, les voies d'action possible en particulier dans le domaine éducatif.

Mots clé: Transmission culturelle. Perception. Enseignement. Couleur.

BIBLIOGRAFIA

- ALDERTON, D. (1992): *Gatos*. Bartzelona: Omega
- ARGOITIA / AZKARATE / GEZURAGA (1995): *Eibarko euskararen esakera eta beste-lako berezitasun batzuk*. Eibar: Eibarko Udala.
- AZKUE, R. M.^a (-1906-1969): *Diccionario vasco - español - francés*. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.
- AZKUE, R. M.^a (1989): *Euskalerrriaren yakintza. Literatura popular del País Vasco*, I, III, IV Bilbo-Madril: Euskaltzaindia & Espasa Calpe
- BOSTAK BAT LANTALDEA (1996): *3000 Hiztegia*. Bilbo: Adorez 7.
- EKITEN TALDEA (1988): *Hiztegia bi mila*. Bilbo: Ekar, S.C.
- ELHUYAR-ELKAR (1994): *Euskal Hiztegi Modernoa*. Donostia: Elhuyar-Elkar
- ELHUYAR HIZTEGIAK (http://www1.euskadi.net/hizt_el/indice_e.htm) (2007-IV)
- ENTZIKLOPEDIA LABURRA (<http://www.donostia.org/euskara/entziklopedia.nsf>) (2007-IV)
- EUSKAL KANTUTEGIA (<http://www.euskomedia.org/cancionero?idi=eu>) (2007-IV)
- GARATE, G. (2003): *30466 atsotitzak - refranes - proverbes - proverbias*. Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa.
- HARLUXET (1998): *Harluxet hiztegi entziklopedikoa*. Donostia: Klaudio Harluxet fundazioa
- 3000 HIZTEGIA (http://www1.euskadi.net/hizt_3000/indice_e.htm) (2007-IV)
- IZAGIRRE, K. (1981): *Euskal lokuzioak*. Donostia: Hordago.
- LARRESORO (1972): *Hizkuntza eta pentsakera*. Bilbo: Etor.
- LARZABAL, P. (1975): Euskaldunak eta koloreak. *Euskera*, XX, 401-405.

- LOPEZ-MENDIZABAL, I. (1976): *Diccionario Vasco Castellano*. Donostia: Auñamendi.
- MICHELENA, L. (1989 - 1999 - 2004 *): *Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia / Desclée De Brouwer / Mensajero. (*) Liburukiak urte ezberdinetan argitaratuak izan dira
- MOCOROA, J.M. (1990): «*Ortik eta emendik*» *Repertorio de locuciones del habla popular vasca*. Donostia: Etor, Labayru, Eusko Jaurlaritzza.
- PERURENA, P. (1992): *Koloreak euskal usuarioan*. Donostia: Erein.
- PRECIADO, J. M.^a (1992): *Kolorea herri euskaldun batean*. Leioa: E.H.U. Argitarapen Zerbitzua.
- PRECIADO, Tx. (1997):: Unibertsalismoaren arrapadalan. *Revista de Psicodidáctica*, 3, 93-112.
- PREZIADO /MTZ. LIZARDUIKOA (2003): *Euskaldunen kolore-unibertsoa (Argia eta koloreen pertzepzioaz)*. Donostia: Gaiak.
- PRECIADO, Tx. (2005): «<Gau gorri pelotari, goiz gorri errotarri>». *Tantak*, 34, 57-101.
- PRECIADO, Tx. (2006a): *Euskaldunon kolore mundua atsoitzetan*. Donostia: Gaiak.
- PRECIADO, Tx. (2006b): «<Erna zite! Beranta gorria dugu!>». *Tantak*, 35, 83-132.
- PRECIADO, Tx. (2006c): «Euskal ikusteko era ez ezik, koloreen artean ere badago bazterreraturik». *Tantak*, 36.
- ROUSSELET-BLANC (1992): *El perro*. Bartzelona: Martínez-Roca.
- VARLEY, H. zuz. (1982): *El gran libro del color*. Bartzelona: Blume.
- VILLAFANE, J. (1989): *Introducción a la teoría de la imagen*. Madril: Pirámide.